

BOEKBESPREKING

Daas, Remmert, Isolde de Groot, Laura Hendrick en Doret de Ruyter. 2024. *Vrijheid en gelijkheid in het onderwijs in Nederland. Wenselijke uitgangspunten volgens burgers*

Universiteit voor Humanistiek & Universiteit van Amsterdam, 48 pp. <https://voo.nl/wp-content/uploads/2024/11/Rapport-Vrijheid-en-gelijkheid-in-het-onderwijs.pdf>

Inge Sieben*

Zoals iedereen op school tijdens de geschiedenisles leert, kent Nederland, als gevolg van de schoolstrijd in de 19de en begin 20ste eeuw, een – in de ogen van buitenstaanders – nogal typisch onderwijsstelsel. Na een langdurige politieke en maatschappelijke strijd werd bij de Pacificatie van 1917 de Grondwet gewijzigd, waarbij in artikel 23 werd vastgelegd dat zowel openbare scholen als scholen op religieuze grondslag (de zogenaamde bijzondere scholen) door de overheid gefinancierd worden. Deze financiële gelijkstelling en het daarbij horende grondrecht om een bijzondere school te stichten, heeft ertoe geleid dat tot op heden ongeveer 70% van de leerlingen in Nederland basis- of voortgezet onderwijs op een bijzondere school volgt (cijfers van CBS statline 2025). Het merendeel van deze scholen is protestants-christelijk of rooms-katholiek van signatuur, al is er ook een groeiend aantal islamitische scholen.

Bijzonder onderwijs dat gebaseerd is op godsdienst of levensovertuiging is echter niet onomstreden. Van tijd tot tijd laait het maatschappelijke en politieke debat rondom deze scholen op, vaak aangewakkerd door nieuwsberichten over bijvoorbeeld protesten tegen islamitische scholen of omstreden identiteitsverklaringen bij gereformeerde scholen. Maar hoe denken ‘gewone’ Nederlanders eigenlijk over openbaar en bijzonder onderwijs? Dat is een belangrijke vraag omdat de mening van deze ‘gewone’ Nederlander niet altijd naar voren komt in het debat, waar vaak luide en polariserende stemmen eerder gehoord lijken te worden. Het vorig jaar

* Departement Sociologie, Tilburg University.

verschenen rapport 'Vrijheid en gelijkheid in het onderwijs in Nederland: Wenselijke uitgangspunten volgens burgers' van Remmert Daas, Isolde de Groot, Laura Hendrick en Doret de Ruyter poogt hier in vier beknopte hoofdstukken antwoord op te geven door middel van een vragenlijstonderzoek onder 1461 respondenten van het Ipsos I&O panel.¹ Na een korte inleiding waarin de onderzoeksvragen en opzet van het onderzoek uiteengezet worden, volgt in het tweede hoofdstuk een beschrijving van de meningen van de respondenten over verschillende aspecten van gelijkheid en vrijheid in het onderwijs. In het derde hoofdstuk worden verschillen in deze meningen over gelijkheid en vrijheid tussen groepen respondenten onderzocht, waarna het vierde hoofdstuk afsluit met een discussie over de bevindingen.

In het rapport wordt, zoals de titel en opzet al duidelijk maken, ingezoomd op de begrippen 'gelijkheid' en 'vrijheid'. Dat is een interessante insteek, maar helaas maken de auteurs van het rapport niet duidelijk wat zij precies onder deze twee begrippen verstaan. Met name wat het begrip 'gelijkheid' inhoudt, blijft erg vaag, en het lijkt een teken aan de wand dat het woord 'gelijkheid' niet terugkomt in een van de drie onderzoeksvragen. Dit gebrek aan definities maakt het rapport wat moeilijk te volgen voor een lezer, die daarom moet afgaan op de vragen die aan de respondenten gesteld zijn. Zo blijkt uit het tweede hoofdstuk, waarbij een beschrijving van de opvattingen van burgers gegeven wordt, dat gelijkheid gaat over de inhoud van het onderwijs (gemeten aan de hand van stellingen als: 'alle scholen moeten lesgeven over: (a) dat iedereen eerlijk en gelijkwaardig behandeld moet worden, (b) overeenkomsten en verschillen tussen mensen in Nederland, (c) de evolutietheorie en (d) seksuele diversiteit') en over de toegankelijkheid van het onderwijs (stelling: 'alle kinderen moeten naar een openbare school kunnen gaan als zij dit willen'). Vrijheid blijkt over diezelfde onderwerpen te gaan: inhoud ('bijzondere scholen mogen in het vak levensbeschouwing alleen lesgeven over het geloof van de school'; 'bijzondere scholen mogen onderwijs geven op een manier die past bij het geloof van de school') en toegankelijkheid ('bijzondere scholen mogen leerlingen weigeren als zij levensbeschouwelijke kledingseisen niet naleven'; 'bijzondere scholen mogen van leerlingen en ouders vragen dat zij de geloofsregels van de school volgen').

De antwoordpatronen op deze en andere stellingen laten een duidelijk beeld zien: de meerderheid van de respondenten vindt gelijkheid belangrijker dan vrijheid en is dan ook voor (meer) openbaar onderwijs en (minder) bijzonder onderwijs dat gebaseerd is op een geloofs- of levensovertuiging. Zo vindt bijvoorbeeld 94% van de respondenten het (zeer) wenselijk dat er op alle scholen lesgegeven wordt over eerlijke en gelijkwaardige behandeling (gelijkheid), terwijl slechts 20% van de respondenten het (zeer) wenselijk vindt dat bijzondere scholen het recht hebben om onderwijs verzorgen op een manier die bij past bij het geloof van de school (vrijheid). 64%

van de respondenten vindt het een goed idee als de overheid zou zorgen voor meer openbare scholen. En slechts een derde van de respondenten is het (zeer) eens met de stelling dat het goed is dat er bijzondere basisscholen (36%) en middelbare scholen (32%) met een religieuze grondslag zijn. Toch toont een ruime meerderheid van de respondenten zich ook een voorstander van onderwijs over levensbeschouwing en religie: 78% is bijvoorbeeld van mening dat alle scholen interlevensbeschouwelijk onderwijs moeten aanbieden, waarin lesgegeven wordt over 'de belangrijke religies in Nederland', en waar leerlingen 'in gesprek gaan, empathie ontwikkelen, en leren reflecteren op hun eigen levensbeschouwelijke waarden en die van anderen'.

Op de hoofdconclusie van het rapport – meer steun voor gelijkheid en openbaar onderwijs dan voor vrijheid en bijzonder onderwijs – is methodologisch weinig af te dingen, ook omdat de onderzoekers goed verantwoording afleggen over de door hen zelfontworpen vragenlijst en over de representativiteit van het ingeschakelde respondentenpanel. De medefinanciers van het onderzoek, de Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO), dat volgens haar website pleit voor modernisering van Artikel 23 (VOO z.d.), en VOS/ABB, de landelijke profielvereniging voor het openbaar onderwijs waarbij ongeveer 2400 scholen zijn aangesloten, hebben weliswaar een duidelijke stem in het debat, maar de vragenlijsten zijn uitvoerig getest. Daarbij zijn ook vertegenwoordigers en experts van bijzondere scholen ingeschakeld. De uitgebreide verantwoording geeft wel aanleiding tot twee kleine punten van kritiek. Het eerste punt is dat er een aantal onnavolgbare zinnen in het rapport staan, die vragen oproepen over de verzamelde data. Bijvoorbeeld deze zin op pagina 6: 'In zowel de steekproef als landelijk is het aantal conservatieve stemmers groter, maar in de steekproef is het percentage progressieve stemmers 10 procentpunt lager.' Deze zin is niet alleen verwarrend omdat niet duidelijk is wie of wat met elkaar vergeleken wordt, de lezer moet ook zelf maar een conclusie trekken. Een tweede en vrij technisch methodologisch punt is dat bij de schaalvorming van items die naar één concept verwijzen, ook een Mokken-H coëfficiënt wordt gepresenteerd. Nergens wordt echter vermeld dat het hier om items van oplopende moeilijkheid gaat en waarom een dergelijke hiërarchie dan zo belangrijk is om de concepten goed te meten.

Het rapport maakt verder in hoofdstuk drie inzichtelijk welke groepen Nederlanders nu welke opvattingen over openbaar en bijzonder onderwijs hebben. Hierbij wordt een aantal achtergrondkenmerken onderzocht zoals leeftijd, opleidingsniveau, geloofsovertuiging en wonend in de Randstad (of niet). Ook hier zijn de resultaten duidelijk: gelijkheid en openbaar onderwijs worden meer gewaardeerd door hoger opgeleiden, progressieven en – toch wel opmerkelijk – ouderen en minder door gelovigen (met name protestanten) en kerkgangers; terwijl dit bij de steun voor vrijheid en bijzonder onderwijs precies andersom ligt.

Hoe helder dit ook is, jammer blijft dat de onderzoekers niet verder in de literatuur gedoken zijn om eventuele verschillen tussen groepen te verklaren. Zo schrijven de onderzoekers op de laatste pagina van hun rapport dat ze de verschillen in leeftijd en opleiding 'niet begrijpen' (p. 36). Ingleharts werk (bijv. 1977; 1997) zou hier wellicht uitkomst kunnen bieden, net als hierop voortbordurende en meer recentere inzichten over een culturele *backlash* onder jongeren (Muis en Reeskens 2022). Duidelijk is in ieder geval dat er vervolgonderzoek nodig is. In mijn ogen zou dergelijk onderzoek zich niet zozeer moeten richten op de *verklaringen* van de gevonden verschillen tussen groepen respondenten, maar meer op achterliggende *motieven*. Waarom zijn Nederlanders voor of tegen gelijkheid, vrijheid, openbaar of bijzonder onderwijs en vooral ook: onder welke condities? Het rapport maakt immers duidelijk dat de bovengenoemde conclusies over de (on)wenselijkheid van het bijzonder onderwijs in Nederland met name betrekking hebben op *strenggelovige* bijzondere scholen.² Dat komt onder andere doordat in een aantal stellingen voorbeelden van praktijken gebruikt zijn die juist bij dat type scholen voorkomen. Respondenten blijken dus onderscheid te maken tussen orthodoxe en niet-orthodoxe bijzondere scholen. Dat verklaart ook de opgeworpen paradox in de inleiding: waarom volgt in tijden van vergaande secularisering nog steeds het overgrote merendeel van de leerlingen basis- en voortgezet onderwijs op een bijzondere school? Of zoals een student opmerkte tijdens mijn cursus 'Sociale ongelijkheid', waarin we ongelijkheid in onderwijskansen en de rol van openbare en bijzondere scholen bespreken: 'Ik heb helemaal niets gemerkt van het feit dat ik op een katholieke school zat!' Meer inzicht in de achterliggende motieven van respondenten zou ook meer uitsluitsel kunnen geven in hoe de principes van gelijkheid en vrijheid in het onderwijs eventueel te verenigen zijn. Daarmee zou het rapport, dat als voornaamste doel heeft het draagvlak voor openbaar en bijzonder onderwijs onder de Nederlandse bevolking in kaart te brengen, net iets meer handvaten voor politici en beleidsmakers bieden.

Noten

- 1 In het IPSOS I&O panel zijn moslims ondervetegenwoordigd. De auteurs erkennen dit als een beperking van hun onderzoek, zeker gezien de groei van het aantal bijzondere scholen op islamitische grondslag.
- 2 In het rapport wordt gesproken van 'orthodoxe scholen waarin eenheid in geloof en eenheid in geloof en leven voorgestaan wordt' (p. 32).

Literatuur

- CBS statline. 2025. "Onderwijsinstellingen; grootte, soort, levensbeschouwelijke grondslag." Geraadpleegd op 14 maart 2025. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/03753?dl=3D073>.
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.

Muis, Quita, en Tim Reeskens. 2022. "De jeugd van tegenwoordig. Moeten we ons zorgen maken over een autoritaire terugslag onder jongeren?" In *Raadselen van de maatschappij. Honderd jaar sociologie in Nederland*, geredigeerd door Jurre van den Berg, Marcel Ham, Rie Bosman en Godfried Engbersen. Uitgeverij Van Gennep.

VOO. z.d. "Doelstellingen en activiteiten. Vereniging voor Openbaar Onderwijs." Geraadpleegd op 14 maart 2025. <https://voo.nl/over-voo/doelstellingen-en-activiteiten>.